

TEHETSÉGGKUTATÓ

ORMÓS ZSIGMOND MŰVELŐDÉSSZEMÉNYEI, ESZMÉNYKÉPEI

Gurzó K. Enikő

Összefoglaló:

Temesvárnak és a Bánságnak aligha lennének Kárpát-medencei viszonylatban is kimagaslónak számító közgyűjteményei, ha a 19. század második felében a vármegye főispánja, idősebb Ormós Zsigmond országgyűlési képviselő, a pozsonyi Társalkodási Egyesület egykori aktív tagja nem veti meg az idővel intézményesülő kollekciók alapjait. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogyan viszonyult szűkebb és tágabb környezetéhez, miként ítélte meg a korabeli ifjúságot, milyen irodalmi, művészeti és szociográfiai forrásokból merített, milyen követhető mintákat választott ahhoz, hogy művelődésszervezői tevékenysége kora egyik legtekintélyesebb magyar közösségformálójává, kultúrateremtőjévé emelje. A dolgozat központi fejezetében a Kölcsey Ferenchez fűződő páratlan viszonyát boncolgatom, ami arra is megfelelő keretet teremt, hogy a temesvári piarista gimnáziumtól az Óromániában szerzett tapasztalatain és a csekei sírhoz vezető szatmári útján át feltérképezsem közéleti életpályájának társadalmi bázisát, forrásait, eszményképeit.

Kulcsszavak: Ormós Zsigmond, művelődéstörténet, Társalkodási Egyesület, Pozsony, Temesvár, Kölcsey Ferenc, Órománia

Abstract:

Temesvár (Timișoara) and the Bánság (Banat) region would hardly have public collections that are considered outstanding in the Carpathian Basin if, in the second half of the 19th century, Zsigmond Ormós Sr., the főispán (Lord Lieutenant) of the county, MP and previously an active member of the Társalkodási Egyesület in Pozsony (the Discussion Association of Bratislava), had not laid the foundations of the collections that were later to be institutionalised. In my study I examine his relationship to his immediate and broader environment, his thoughts about the young people of the time, the literary, art and sociographic

sources he used and the patterns he chose to follow, which allowed him to become, through his cultural management activities, one of the most acknowledged Hungarian community builders and creators of culture of his time. In the central chapter of the paper, I discuss his special relationship with Ferenc Kölcsey, which also allows for the exploration of the social base, sources and ideals of his public career from the Piarist secondary school in Temesvár, to his experiences in the Romanian Old Kingdom (Órománia, Regat) and his journey to Szatmár to visit the grave in Cseke.

Keywords: Zsigmond Ormós, Cultural History, Discussion Association of Bratislava, Temesvár (Timișoara), Ferenc Kölcsey, Romanian Old Kingdom

A pécskai úrfiak új világa

Csicseri Ormós Zsigmond azon jeles magyar tudósok, közéleti személyiségek egyike, akiknek életműve a Temesközben teljesedett ki. A polihisztor több ezer műtárgyból, régiségből álló, világszínvonalú gyűjteményt hagyott az utókorra, megvetette a megyei levéltár alapjait. Megszállottan gyűjtötte, rendszerezte, kutatta mindazt, ami a régió művészeti értékeiről, történelméről tanúskodott, hazai vásárlásai mellett Nyugat-Európából is hozatott műalkotásokat, és ezzel megszerezte, majd megerősítette kortársai és az utókor tiszteletét.

Bár Pécskán, Arad megyében született, alig tízéves volt, amikor Töröszákosra került nagybátyja, Ormós András¹ főszolgabíró családjába. Iskoláit részben Temesváron végezte, a piaristáknál, de a későbbi közéleti pályája is a Bánsághoz kötötte. A nagyváradi jogi akadémia diplomásaként és Lovassy László² barátjaként 1832-ben tért vissza az észak-bánsági városba. Két év múlva innen delegálta a megye írnoknak a

¹ Születési évét illetően nincs adat, de azt tudjuk, hogy 1842 novemberében hunyt el. Ekkor már Temes vármegye főadószedője és több vármegye táblabírája volt. Halálát Zsigmond, vagy ahogyan ő szólította, Zsiga nehezen viselte. Patzner István (1895): Id. Ormós Zsigmond emlékezete. Emlébeszéd. *Történelmi és Régészeti Értesítő – A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, Új évfolyam, XI. évf., 4. sz. 95.

² Lovassy László (Nagyszalonta, 1815–Nagyszalonta, 1892) középneves református családban született. Debrecenben, Késmárkon és Nagyváradon tanult jogot. Utóbbi helyszínen ismerkedett meg Ormós Zsigmonddal. Innen kerültek Pozsonyba országgyűlési gyakornokként, itt hozták létre 1834-ben Wesselényi Miklós javaslatára Pulszky Ferencsel, Vukovics Sebővel – Ormós másik barátjával – és sok más agilis fiatal támogatásával a Társalkodási Egyesületet a francia Société des droits de l'homme mintájára. Fejős Imre (1989): Az országgyűlési ifjak társalkodási egyesülete. *Századok*, III–IV., 123. évf., 1–6. sz. 448.

pozsonyi országgyűlésbe. Az új környezet bizonyára hatással volt rá, hiszen megszülettek első írásai, irodalmi kísérletei.

Sikerei dacára Pozsonyból is visszajött. Temes vármegye 1839-ben második aljegyzővé választotta, 1841-től a temesrékási járásban tölthetett be szolgabírói tisztséget. Buziásfürdőre 1846-ban került főszolgabírónak. Három évvel később Végvár küldte az országgyűlésbe, s mint követ részt vállalt a nemzetiségi törvény megalkotásában. Az 1848–49-es forradalom leverése után négyévi, vasban töltendő várfogságra ítélték, 1850-ben kiengedték.³ Emlékirataiban ezt úgy értelmezi, hogy a vele szemben tanúsított kegyelem csupán szemfényvesztés volt. Tudniillik hiába vonult vissza Buziásfürdőre, ahol többnyire művészettörténettel foglalkozott, a karhatalmi erők folyamatosan zaklatták, megfigyelték, lakását ismételten feldúlták, nem engedték, hogy szabad emberként élje életét. Végül vagyonát pénzzé tette, és elhagyta Magyarországot.

Bár a kényszerű emigráció nem volt ínyére, igyekezett ésszerűen és hasznosan eltölteni ezt az időt. Ekkor alapozta meg olasz festménygyűjteményét, amelyben a 16. századtól a 19-ig minden itáliai korstílus reprezentatív alkotásokkal van jelen.⁴ Az anyagot később németalföldi⁵ és németországi⁶ szerzeményekkel gazdagította. A közigazgatásba és a

³ A budapesti márciusi események hatására kibontakozó nemzetiségi mozgalmak Temes vármegye területén már 1848 júniusában megmutakoztak. Főként a szerbek okoztak gondot, így Várjason és Versecen a nyugalmat nemzetőröknek kellett helyreállítaniuk. A több halálos áldozatot követelő beavatkozás a helyzet komolyságát jelezte. Ormós viszont csak az emberi rosszindulatnak köszönhette letartóztatását. Andreovics György törökszalkosi szolgabíró jelentette fel arra hivatkozva, hogy együttműködött a forradalmi kormánnyal, részt vett az újoncozásban. A lesújtó parancs nem is várattot sokat magára: 1849. október 14-én a „cazamata” rácsai lecsapódtak az állítólagos bujtogató mögött. Az uralkodó állapotokról Ormós ezt írja: „Olyanokat is kivégeztek, akik nem játszottak sorsdöntő szerepet a forradalomban. Csúnya bosszúállási tény volt az egész.” Kilenc hónap múlva szabadult. Archivele Naționale Române Direcția Județeană Timiș (DJT). Visszaemlékezéseim, 1848–1857, Fondul familiar Ormós (FO), dosar (D)1, 24–113. Lovassy László tragédiáját Kövér György dolgozta fel. Kövér György (2011): Hős – zavarban (Lovassy László megőrülése és szabadulása). In: Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya (szerk.): *História mezéjén: a 19. század emlékezete – Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.

⁴ Saját kollekcója képezi a temesvári múzeumok alapgyűjteményét, miután Ormós ezt nagylelkűen a közművelődés szolgálatába bocsátotta. Pontelly István (1895): *Néhai id. Ormós Zsigmond hagyatékából nyert tárgyak. Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, Új évfolyam, XI. évf., 4. sz. 131–134.; Dr. Berkeszi István (1900): *Temesvár szabad királyi város kis monographiája*. A Temesvár-kerületi Tanári Kör kiadványa, Temesvár. 154–158.

⁵ Egyebek mellett Rembrandt Harmens van Rijn, Philips Wouwerman és ifj. Frans Pourbus követőinek, tanítványainak munkáival. Forrás: Temesvári Nemzeti Művészeti Múzeum adattára és a Muzeu de Artă Timișoara – Multimedia Presentation & 360° Virtual Tour című CD-ROM-ja.

⁶ Németországi utazásairól 1860–61-ben Pesten könyvet is kiadott *Utazási emlékek* címmel, három kötetben, Arany László szerkesztésében. Ezt 1863-ig kiegészítette újabb három kötettel. Ezek Emerich Gusztáv kiadásában jelentek meg.

politikai életbe a kiegyezés előtt tért vissza: 1860-ban már Temes vármegye főjegyzői tisztségét töltötte be, 1866-ban alispán lett, 1871-ben főispán, 1875-től városi főispán.

A Román Nemzeti Levéltár Temes Megyei Levéltárában fellelhető naplójában írja: „mint fiai a vármegye esküdtjének [...], az úrfiak sorába tartozunk”.⁷ A folytatásból kiderül, hogy Pécskán járt iskolába a nálánál egy, illetve két évvel idősebb fivéreivel azonos időszakban. Péter és Sándor később ugyanabban az intézményben folytatta felsőfokú tanulmányait, ahol ő, a nagyváradi jogi akadémián,⁸ de – mint fogalmaz – soha semmilyen előjoguk nem volt. Az irányukba tanúsított kivételezés csupán annyiból állt az iskola elemi osztályaiban, hogy külön asztalnál ülhettek.

A felhőtlen falusi gyermekéveknek, amikor még papi reverendáról álmodozott, hamarosan véget vetett az atyai szigor: a 9 éves legény új környezettel volt kénytelen megbarátkozni. Egy évvel később ismét csomagolhatott, ekkor Aradról Temesvárra költöztették, ahol a piaristák neves tanintézményének,⁹ gimnáziumának lett a diákja. A Béga-parti városban eltöltött öt év alatt annyira elsajátította a német nyelvet,¹⁰ hogy amikor innen tovább kellett állnia Szegedre, a magyar nyelvű társalgás már nehezebbre esett. A bánási évek vélhetően nem is hagytak meghatározó nyomot gyermekeibeiben, hisz a magába szippantott akkori tapasztalatokból alig jegyzett fel néhányat.

Elbeszélőkedve a pozsonyi események kapcsán vált szárnyalóbbá. Bevallása szerint itt, ahol „új világ tárult fel előtte”, egyetlen évet tartózkodott, 1834-től 1835-ig. Ebben a pezsgő városban találkozott Kölcsey Ferencel, aki maradandó hatást gyakorolt rá.¹¹ „Élő emberlényt annyira soha nem eszményítettem, mint Kölcseyt – szerelmes voltam a férfiúba, nem imádtam őt”,¹² jegyezte meg a Szatmár megyei főjegyzőhöz kötődő viszonyáról.¹³

⁷ DJT. Visszaemlékezéseim, 1876, FO, D18, 17.

⁸ A nagyváradi jogi akadémiára 1831-ben kerültek, és mindössze két évet töltöttek az intézményben. Uo. 18–19.

⁹ A Temesvári Piarista Gimnázium 1790 tavaszától 1948. augusztus 3-ig működött a városban. Temesvári Piarista Gimnázium. In: *Magyar Katolikus Lexikon* <http://lexikon.katolikus.hu/T/Temesv%C3%A1ri%20Piarista%20Gimn%C3%A1zium.html> (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

¹⁰ Temesvár lakosságának többsége abban az időszakban német nemzetiségű volt. Dr. Berkeszi István: i. m. 145.

¹¹ Nemcsak Kölcsey Ferencel barátkozott itt össze, hanem Vukovics Sebővel is. A költő mindkettőjüket kegyeibe fogadta. Erről bővebben lásd: Vukovics Sebő 1765 és 1873 között keletkezett családi iratanyagát a Temes megyei levéltárban (Colecția de documente Vucovici Sava).

¹² A kor romantikus nyelvhasználata szerint a szerelem alatt itt a férfiak közti barátságot, a tanítvány és a mester közti eszményi viszonyt kell értenünk.

¹³ DJT. Visszaemlékezéseim, 1876, FO, D16, 21.

Arra, hogy helytálló az állítás, miszerint rokoni szálak fűzték a költőhöz, maga Kölcsey hívta fel a figyelmét.¹⁴ A megerősítés Ormósnak nagyon sokat jelentett, ezért sem pénzt, sem fáradságot nem kímélve vágott neki évek múlva, hogy felkeresse példaképe csekei sírját.¹⁵ Ám az utolsó nagy „találkozást” pusztító árvíz hiúsította meg.¹⁶

Kölcsey mint eszménykép

Örökösödési ügyek intézése végett Ormós 1855 telén indult el az ország észak-keleti megyéibe, ahonnan elődei származtak. Kicsit hosszúra sikeredett az út, hiszen a következő év elején az akkori Szabolcs megye székhelyéhez, Nagykállóhoz közel eső Kállósemjénben, a Nyírségben töltött el hosszabb időt vendégszerető rokonánál, K. E.-nél.¹⁷ Úgy gondolta, ha már nála időzik, az utókort is beavatja a régió viszonyaiba, számba veszi a látottakat.

¹⁴ Nagy Iván *Magyarország családai* c. sorozatának nyolcadik kötetében olvasható, hogy a csicséri Ormós család szatmári ága a megye Kölcse helyiségében lakott. Ehhez a genealógus egy családfát is mellékel, amit Ormós Dávidtól és az ő feleségétől, Kölcsey Charitástól vezetett le. Ormós család (Csicséri). In: Nagy Iván: *Magyarország családai*, VIII. köt. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/nyolcadik-kotet-6DB3/ormos-csalad-csicseri-7941/>. (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.); Ormós Zsigmond Visszaemlékezés Kölcsey Ferencre címmel publikál a költőről a Történeti és Régészeti Értesítőben, amely Temesváron jelent meg 1876-ban. Ormós Zsigmond (csicséri). In: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/o-9DACB/ormos-zsigmond-csicseri-9E3A2/> (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.). Kölcsey és Ormós azon találkozására, ahol ez a kijelentés elhangzik, később térek ki.

¹⁵ Így emlékezik erre vissza: „Vajda Victor a Pesti Napló szeptember 14-ki esti lapjában Kölcsey sírjánál cím alatt egy cikket közölt, mely az elhunyt nagy férfiú emlékezetét élénken földézte elmémbe. E cikk eszembe juttatá, hogy ifjú koromban az 1834-ik évi országgyűlésen közelebbi viszonyban állottam hozzá, ki bennem a jóra és nemesre törekvni magvait feltalálni vélte; hogy életemben azon időpont, midőn Kölcsey szónoklatát hallám, és demokratikus irányú elveit ismerni tanultam, korszakot alkotó volt, mert a politikai életre való ébredésem korszaka volt, és végre eszembe jutott, hogy azon időben, midőn az egyes ismerőseinek adakozásaiból felállított síremléke Kölcsey nyughelyét még nem díszítette, midőn a drága hamvak jeltelenül nyugodtak még a csekei református temetőben, az 1855-ik év téli szakában buziási magányomból a súlyos időviszonyok dacára fölkerekedtem Szathmárba és Csekére, hogy az elhunyt nagy férfiú lakházát és sírját megszemléljem, végre, hogy akkori utazásom tapasztalatait és élményeit egy rövidke cikkben leírtam.” Ormós Zsigmond (1876): Visszaemlékezés Kölcsey Ferenczre. *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye – Történelmi és Régészeti Értesítő*, II. évf., 1. sz. 5–15.

¹⁶ DJT. Visszaemlékezéseim, 1874, FO, D16, 94–96.

¹⁷ Sajnos nem sikerült megfejtetni, ki lehet ez a rokon, de a családnév kezdőbetűje alapján könnyen előfordulhat, hogy a Kölcsey család valamelyik tagja.

Leírása szerint Szabolcs vármegye azon megyék közé tartozott ekkor, amelyekben a magyar népesség asszimilálta a vele együtt élő idegen ajkúakat. Holott korábban a vármegyét a magyaron kívül németek, oroszok, szlovákok és románok lakták, abban az időben, amikor ő felkerek-si, a nyíregyháziak kivételével, akik megőrizték szlovák identitásukat, a lakosság többsége elmagyarosodott, anyanyelvét nemcsak hogy nem beszélte, de nem is értette.

Mivel az ügyintézés eléggé lassú volt, megengedhette magának, hogy kisebb-nagyobb kirándulásokat tegyen és több ifjúkori barátjával is találkozzon. Mindenekelőtt a nagy halott, Kölcsey Ferenc emléke újult meg benne, akit – mint írja – testileg ugyan kiragadott a halál élő nagyjaink sorából, művei viszont kivívták az örökkévalóság babérjait. Akinek politikai elvei, tanításai belevésődtek a nemzet szívébe, és akinek jelleme is tiszta maradt.¹⁸

Miután a decemberi hidegek alábbhagytak és a hó is elolvadt, 1856. január 19-én esős időben indult el Kállósemjénből a tiszaháti faluba, Csekére, a Kölcsey-lakhoz és -sírhelyhez. Említésre méltót nem igazán talált az úton, kivéve a máriapócsi templomot.¹⁹ Kocsordon

Degenfeld-Schomburg Imre²⁰ gróffal találkozott, aki épp az élettársát, a jeles honleányt, Beck Paulinát²¹ gyászolta.

Tunyog²² és Matócs²³ közt már lovai veszélyeztetésével kellett átvergődnie a szamosi réven, a szárazföldi utat jégtorlaszok zárták le. Végül Nagy-Szekeresen és Kis-Szekeresen átutazva ért a Csekével szomszédos Kölcsére. A Szamos és Túr együttes áradása miatt innen viszont nem tudott továbbutazni. Ifjúkori barátjánál, Oszlányi Péternél szállt meg, aki-nél tíz napot töltött vesztegzárban.²⁴ Elegendő idő volt ez arra, hogy furcsa történeteket halljon a helyiektől. Ezek egyike szerint Kölcsey igen gyakran éjszaka dolgozott.²⁵ A cselédek, akik az ajtó kulcslyukán át les-

¹⁸ Ormós Zsigmond: i. m. 5.

¹⁹ Uo. 7.

²⁰ Hadmérnök. Erdőszádán (ma Arduzat), Szatmár megyében (ma Máramaros) született 1810. október 29-én, meghalt Budapesten 1883-ban. Egyik leánya, Degenfeld Ilona Tisza Kálmán miniszterelnökhöz ment feleségül. Előbb a nyírbaktai, majd a téglási kastély került a tulajdonába hozományként. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc idején Szabolcs vármegye főispánja, kormánybiztos. Kozák Péter: *Degenfeld Imre, bohénybachi és durmai*. <https://www.nevpont.hu/palyakep/degenfeld-imre-7a685> (letöltés dátuma: 2021. 10. 24.).

²¹ Beck vagy (bökönyi) Bek, élt 1815–1856 között. A család történetét Várkonyi Tibor dolgozta fel. Várkonyi Tibor (2017): *A megtalált anya (Bek Amália és Bek József története)*. (Családtörténet határok nélkül, III.) Tarsoly Kiadó, Budapest.

²² Ma már Tunyogmatolcs a Fehérgyarmati járásban. A két Szamos menti település először 1950-ben egyesült, majd 1961-ben ismét, miután 1957-ben szétváltak.

²³ Lásd az előző lábjegyzetet.

²⁴ Ormós Zsigmond: i. m. 8.

²⁵ Uo. 10.

ték, egyszer térdelni látták írás közben. Mivel a megerőltető éjjeli munkát az anyagi érdekekkel kapcsolták össze, ráfogták, hogy aranycsináló. Elhunytát is kétségbe vonták. Azt állították, hogy éjszaka fekete bőrrenyős szekérre rakták és fogságba hurcolták. Így hát a koporsója tetem nélkül került a földbe. Egy másik hiedelem szerint alig evett. Tápláléka legtöbbször rummal nedvesített kockacukorból és zsemleléből állt.

Ormós azt is megtudta,²⁶ hogy a szerény csekei lakban a költő a legkedvesebb rokonaival, Kölcsey Ádámné Szuhányi Jozefával, ennek fiával, Kálmánnal és nevelőjével, Obernyik Károllyal²⁷ élt.²⁸ Örököséül szeretett unokaöccsét, Kálmánt rendelte, a sógornői hivatását több éven át nem önfeláldozással teljesítő özvegyről pedig végrendeletben gondoskodott. Testvére, Ádám korai elhunytát sorscsapásként élte meg, az úrilak udvarából többé ki nem lépett. Ezt Vajda Victor²⁹ is megörökítette: „A falu vénei még jelenleg is jól emlékeznek arra a különös emberre, kit csak ritkán lehetett látni; ki egész nap otthon ült, egy kényelmes tarka haczukában, tarka házi papucsban és tarka házi sipkával; ki egész éjeket virasztott íróasztala mellett, sőt gyakran ott virradt fel, aztán lefeküdt, és tíz óránál előbb ritkán kelt fel; ki nem ismerte cselédjeit, és házi dolgait egészen inasára bízta; ki egy időre eltűnt, aztán megjött, s néhány évi ittlét után egyszerre hirtelen meghalt majdnem minden betegség nélkül; kinek sírját évek múltán is látogatták közelről, távolról, s mindannyian egy-egy maroknyi földet, hantot vagy virágot vittek el róla emlékül.”³⁰

Kölcsey-Szuhányi Jozefa 1853-ban hunyt el. Amíg élt, Kölcsey hagyatéka érintetlen maradt, az úrnő erre kivételes gondot fordított.³¹ Halála

²⁶ Uo. 10–13.

²⁷ Obernyik Károly (Kömlöd, 1814 – Pest, 1855) író, a magyar társadalmi dráma egyik megeremlítője, Petőfi Sándor barátja, a Tizek Társaságának tagja. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái – Obernyik Károly. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/o-9DA-CB/obernyik-karoly-9DB06/> (letöltés dátuma: 2021. 10. 24.).

²⁸ Ezt Molnár Ferenc is megerősíti. Egy időben még Péter öccsének leánygyermekét is magához vette. Molnár József (1982): Kölcsey Ferenc udvarháza Csekében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 86. évf., 4. sz. 452–458.

²⁹ Vajda Viktor (Kolozsvár, 1835 – Makó, 1916) az első Kölcsey-monográfia írója. Pályakezdetként egy ideig Cseke közelében, a Szatmár megyei Istvádban volt nevelő a kölcei Kende családnál, ahol Kende Zsigmond mellett megismerkedhetett a költő szellemi életével és családi körülményeivel. Vajda Viktor. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/v/v28995.htm> (letöltés dátuma: 2021. 10. 24.).

³⁰ Ormós Zsigmond: i. m. 13.

³¹ Gáspár János, akit Molnár József a „Kölcsey Ferenc udvarháza Csekében” című tanulmányában idéz, így ír a költő otthonáról útinaplójában: „A szoba még sok tekintetben úgy áll, mint halálakor: az íróasztala, melyen keserű könnyek közt amaz örök életű művek születtek, a köntösök egy fogason, melyek oly bús kebelt fődének, a székek, a pamlag: ott áll a nagybecsű könyvtár válogatott hellén, római, angol, fransz, német és magyar remekírókkal, mert ő híven megtartá Kálmánnak adott intését: ne könnyen végy kezvedbe oly művet, mely a zseni lángjegyét homlokán nem hordja. E szép könyv-

után Kölcsey Ádámné a vagyont, beleértve a könyvtárat, Obernyik Károlyra testálta, aki szemtanúja volt a költő utolsó perceinek. Ám a tanárember, aki irodalmi téren is szép nevet vívott ki magának, az 1854. évi kolera áldozatául esett. Halála előtt az örökséget, amelyre Miskolczy Lajosné, Ferenc unokahúga jogigényt formált, végakarata szerint a testvére kapta meg.

Kölcsey Ferenc hagyatékát az örökösödési per után elárverezték. Íróasztalát a csekei Kende Lajos vásárolta meg 60 forintért,³² aki a hátramaradt ingatlanokat is bére vette. Ezeket később egy zsidó kereskedőnek adta alhaszonbérbe.³³ „Az emberek gyöngéi közé tartozik, hogy míg a múlt kor rommaradványai körül búvárkodnak, addig a létező emlékeket veszni engedik” – állapítja meg ezzel kapcsolatban Ormós.³⁴

Pozsonyi társalgók

Pozsonyban főként egy ifjúsági egyesület megalapításán fáradozott. Úgy vélte, a fiatalabb korosztály erkölcsileg elfogadhatatlan szórakozási formákat választott magának, miközben elfeledkezett a társalgási műveltség legalapvetőbb szabályairól, vagy nem is ismerte azokat. „A magyar ifjúságban azon időben egyrészt az úgynevezett dendyskedés, másrészt a betyárkodás, amely kávéház- és kocsmalátogatásból, azután borozásból, kártyázásból állt, nagy divatban vala”, szögezte le, majd hozzá-

tár a Kálmán öröke.” Lásd: Molnár József: i. m. 454.

³² A Kölcsey Ádámné után maradt ingóságokat 1855. május 23-án elárverezték. Az özvegy hagyatékában talált pénzt és az árverésen összegyűlt összeget, 2622 forintot Mándy Bertalan szolgabíró Miskolczy Lajosnak adta át, mint megbízott gondnoknak. Az ingatlant 4828 forintra becsülték és három évre árendába adták Kende Lajosnak, aki évenként 1072 forintot fizetett haszonbérként. A tömeggondnoki számadás szerint az „ezüst neműek és ékszerek a szolgabírói hivatal kiküldötte (Schmidt Sándor) által lepecsételt skatulyában a díszkarddal együtt, valamint a könyvek (amelyeket az Akadémia perel) a törvényszéki végzés szerint el nem adathattak”, hanem a főszolgabírói hivatal gondozásába kerültek. A könyvtárszoba kulcsát a fehérgyarmati szolgabírói hivatal őrizte. Miskolczy Lajos 1862. január 21-én megnyerte a pert, és a szatmári telekkönyvi hatóság a Szilágyi Lászlónét illető részt a kialakult összeg lefizetése után Miskolczy Lajos és felesége, Kölcsey Klára tulajdonául ismerte el. Lásd: Molnár József: i. m. 455–456.

³³ Kölcsey lakóházáról Vajda Viktor a következőket írta: „A ház, melyben az a sajtáságos szótalan és titokteljes férfiú lakott, még most is fennáll régi alakjában, és berendezése szerint, de megfosztva régi bútoraitól, könyveitől. Egy tekintélyes alház, a község derekán, a nagyúri út irányában, öt szobával, egy előszobával, s egy előcsarnokkal, honnan lépcsők vezetnek a tágas udvarra, melyet a jelenleg csak gazdasági czélloknak fenntartott kerttől egyszerű sövény különít el. Az egész telek és helyiség különben nagyon is rászorul a gondozásra és arra, hogy mielőbb szeretetteljes kezek ápolása alá kerüljön.” Ormós Zsigmond:13–14.

³⁴ Uo. 12.

tette: a szervezet alapszabályzata ugyan nem engedett teret az aktuális politikai témák megvitatásának, a tagság viszont összejöveteleinek alkalmával, fittyet hányva a különféle korlátozásokra, nem csupán irodalomról csevegett.³⁵

Pozsonyban új világ tárult fel előtte. Mivel hivatásának lelkiismeretesen akart megfelelni, folyamatosan képezte magát, és a közügyeknek szentelte idejét. Huszonkét évesen szabadelvű meggyőződésű volt, a hasonló érzelmű ifjakkal őszinte barátságot kötött. Különösképpen Vukovics Sebővel, akihez már 1828-ban a legszívélyesebb viszony fűzte. Vukovicsot is Temes megye küldte hasonló megbízással az országgyűlésbe. A két jó barát 1835 elejéig működött együtt Pozsonyban, Vukovicsot ekkor visszahívták.³⁶ Együtt is laktak a Kórház utcában, a Temes megyei ifjak számára kijelölt ingyenes szálláson.³⁷

Az országgyűlési ifjak mindegyikének volt a követek között egy-egy mintaképe. Vukovics Ragályi Ferdinándot³⁸ választotta annak, Ormós Kölcseynek hódolt. Mivel akkoriban az volt a szokás, hogy a fiatalság leginkább azon követ háta mögött foglalt helyet, akit különösen kedvelt, Vukovics, hacsak tehetne, Ragályi mellett ült, Ormós Kölcsey mögé húzódott. Később Vukovics is átpártolt hozzájuk.

Ormós talán kissé túlzásba is vitte ragaszkodását Kölcseyhez, hiszen sem kerületi, sem országos ülést el nem mulasztott, csakhogy eszményképéhez közel kerülhessen, hogy minden mozdulatát, szavát megfigyelhesse. Az ismeretlen fiatalember ragaszkodása végül feltűnt Kölcseynek, aki egyszer hátrafordulva neve után kérdezősködött. Állítólag ekkor mondta azt az ifjúnak, hogy az Ormósok és a Kölcseyek rokonok, majd felajánlotta, hogy látogassa meg otthonában.³⁹ Ormós kapva kapott az alkalmon, gyakran felkereste a költői házat, ahol sokszor találkozott Wesselényi báróval és Balogh Jánossal.⁴⁰ A hallgató szerepét játszotta, de így tanul-

³⁵ DJT. Visszaemlékezéseim, 1874, FO, D16, 23.

³⁶ Vukovics Sebő és Ormós Zsigmond Pozsonyban kiteljesedő baráti viszonyáról Berkeszi István számol be. Dr. Berkeszi István (1897): Adatok a reformkorszak történetéhez Temes vármegyében. *Történelmi és Régészeti Értesítő – A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, XIII. évf., 1. sz. 22–23.

³⁷ Uo. 22.

³⁸ Kis-csoltói Ragályi Ferdinánd Nándor (Ragály, 1814–Ragály, 1881) földbirtokos, politikus, országgyűlési képviselő, a tudományos akadémia tiszteletbeli tagja. Kezdetben az ellenzék oldalán állott, majd átpártolt a kormányoldalhoz. A pozsonyi fiatalok valószínűleg ekkor ábrándultak ki belőle, hiszen úgy érezték, hogy morálisan megbotlott. Az 1848-i népképviselési országgyűlésen a rozsnyói kerület radikális képviselője. Kosuth Lajos Luzsénszky Pállal együtt 1849. január 13-án Görgey táborába nevezte ki kormánybiztosnak. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/r-A2FE9/ragalyi-tamas-kis-csoltoi-A362B/> Ragályi Tamás (kis-csoltói) (letöltés dátuma: 2021. 10. 19.).

³⁹ Ormós Zsigmond: i. m. 23.

⁴⁰ Galántai Balogh János (Nagyendrőd, 1796–Érsekújvár, 1872) magyar politikus, alis-

ta a legtöbbet. Itt szerzett tapasztalatairól jegyzeteket készített, de ezek a szabadságharc idején elvesztek. Azonban még negyven év elteltével is élénken emlékezett vissza egy-egy rövidebb epizódra. Ennek köszönhetően idézte fel, hogy egyszer Zsedényi Eduárd – akkor még Pfanschmidt – szepesi követ,⁴¹ aki nem beszélt túl jól magyarul, az „áthágta a törvényt” helyett azt találta mondani, hogy „meghágta a törvényt”, mire általános mosoly közepette Kölcsey előkapta íróeszközét, és ezt a kétsoros verset improvizálta:

„Pfanschmiedt beszédére mondotta sok dáma / Szeretne alatta törvény lenni máma.”⁴²

Mint az országgyűlési ifjúság egyik komoly törekvésű tagja, Ormós Vukoviccsal, továbbá Pulszky Ferencsel, Szemere Bertalannal, Lovassy Lászlóval és másokkal együtt vett részt a később híressé vált Társalkodási Egyesület megalapításában, sőt Lovassy mellett Vukoviccsal együtt a főszerepet játszotta.⁴³ A fiatal értelmiségiek példaképe, szellemi vezére egyértelműen Kölcsey Ferenc volt. A szatmári követ nemcsak nyugodt intellektusával és erkölcsösségével vált iránymutatóvá, hanem azzal is, ahogyan maga köré gyűjtötte, szervezte az egymás iránt érdeklődő, lelkes feleket. Allandó vendégnek számított nála több, később meghatározó politikai gondolkodó, köztük Eötvös József, valamint a már említett Pulszky Ferenc és Szemere Bertalan.

Az egyre gyakrabban összehívott találkozóikon fogant meg a gondolat, hogy összejöveteleiknek szervezett keretet kellene adniuk. Így alakult meg 1834-ben az egyesület, amelynek létrehozásában a Váradon, Pesten, Eperjesen és Sárospatakon végzett jogászok jártak az élen.⁴⁴ A mintegy tíz hónapig, hetvenhat ülésen át működő szervezet tagjai alapszabályzatot, alkotmányt dolgoztak ki, tisztviselőket választottak, szabályozták a be- és kilépést, valamint megpróbálták megteremteni a hosszú távú fennállás anyagi feltételeit. Emellett a közművelődéssel is törődtek: folyóiratokat rendeltek, könyveket szereztek be, felolvasták műveiket, előadókat hívtak. A Társalkodási Egyesületet az Ifjak Casinója vál-

pán, országgyűlési követ, országgyűlési képviselő, honvédtiszt, kormánybiztos. Jogászai végzettséggel Bars vármegye tisztviselőjeként és országgyűlési követeként a reformellenzék egyik vezéregyénisége volt.

⁴¹ A Zsedényi Szepes vármegyei, szász eredetű nemes család, korábban Lőcsei előnévvel (Pfanschmidt/Pfanschmiedt de Leuchovia). Eduárd a família egyik legkiválóbb tagja volt, kitűnő államférfi. Zsedényi család. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/tizenkettedik-kotet-C1EA/zsedenyi-csalad-CF61/> (letöltés dátuma: 2021. október 19.).

⁴² Ormós Zsigmond: i. m. 23.

⁴³ Erről Ugrai János ír bővebben. Ugrai János (2001): A reformkori ifjak. *Iskolakultúra*, 6–7. sz. 107–110. http://real.mtak.hu/61071/1/EPA00011_iskolakultura_2001_0607_107-110.pdf (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

⁴⁴ Uo.

totta fel, amely 1835 tavaszától ugyanazon év őszéig, csaknem öt hónapig tevékenykedett.

Ormósnak több feladat is jutott az alakulatban. Ő szerkesztette például 1834 közepe táján az alapszabályzatot.⁴⁵ Ezt 1834. július 10-én fogadták el, miután Kölcsey, Deák, Bezerédj István⁴⁶ és Balogh János átnézte és jóváhagyta. Az egyesület az ő protektorátusuk alatt kezdte meg működését. A dokumentum 4. pontja szerint a társaság gyűlölte a titkolózást, nyilvánosságot óhajtott, ezért minden olyan idegennek, akit valamelyik tag bevezetett és bemutatott, szabad volt megjelennie és mulatnia az egyesület rendezvényein. A 6. pontban leszögezték, hogy „a társaság körében a kölcsönös kímélésnek és nyájas illendőségnek szabályait megszegni tilos, és akármely jelenlevőt ingerelni vagy sérteni, akármely távollévőt, habár a társaságba nem tartozik is, rágalmazni szigorúan tilos. Aki e hibát ismételve elköveti, a társaság tagjai közül végképp kizáratik.” A 7. pontban megtiltották a kártyázást, a kockavetést, a borozást és a pajkoskodást.

A pozsonyi kör azt is lehetővé tette, hogy Ormós szépíróként debütáljon, és az 1834. szeptember 17-i ülésen felolvassa első irodalmi kísérletét, az *Emelka, vagy az érzemény áldozata* című novellát a férfitúli hűtlen-

⁴⁵ Pulszky Ferenc erről kicsit más szemszögből számol be naplójában: „Júniusban egy szép nyári este a Zöld fánál vacsoráltunk: Dániel Antal, Vukovics, Palóczy, Ormos Zsigma meg én, politizáltunk, bor mellett fölmelegedtünk, s megállapodtunk abban, hogy egy szabadelvű olvasó társaságot alapítunk, hol felolvasásokat is tarthatunk, bizalmasan is társalkodhatunk s az ifúság jobb részét a kávéháztól és kártyától elvonjuk. Az eszme tetszett, mindegyikünk megígérte, hogy közelebbi ismerősei közt terjesztetni fogja, s toborz jóra való tagokat; meg is tettük oly sikerrel, hogy negyed napra csakugyan már harminczan voltunk, köztök többen, kiknek neve később különböző irányban ismertessé lett; a már említettekén kívül Asztalos, a két Lovassy, a két Madarász, Noszlópy és Szacsavay, az 1849-diki országgyűlés jegyzője és vértanúja. Lelkesedésünkben szállást fogadtunk, hírlapokat s könyveket hoztunk s hozzá kezdtünk az alapszabályok készítéséhez. Itt azonban összevesztünk, volt ugyan egy bizottsági javaslat s mellette egy különvélemény, de egyik sem tetszett; végre elhatároztuk, hogy a bizottsági javaslatot közöljük Deákkal, Kölcseyvel, Beöthyvel, Baloghhal, Bezerédjvel, s megkérjük őket, revidéálják s javítsák azt. Egy küldöttségünk ment kérésünkkel e követekhez, s Deák csakugyan írt nekünk egy alapszabálytervezetet, csak hogy ezt sem akartuk en bloc elfogadni, hanem több ülésben módosítottuk, mert irányával nem voltunk megelégedve [!], nagyon egyszerűnek s ósdinak találtuk, alig volt köztünk, ki nem hitte volna, hogy jobban tudna írni Deáknál. Végre elkészült a nagy munka, elvittük a censorhoz, hogy az imprimaturt megkapjuk s kinyomathassuk, de ez incompetensnek tartotta magát, mert az országgyűlési ifjak a personalistól függenek, kinek előleges jóváhagyása nélkül a censura semmit sem bocsáthat sajtó alá, mi ezektől jó.” Az ifúsági egyesület Pozsonyban – Pulszky Ferenc naplójából (1876): *Vasárnapi Újság*, 23 (48): 762.

⁴⁶ Bezerédj István (Szerdahely, 1796 – Hidja-pusztá, 1856) reformkori politikus, kiváló szónok. Az ósrégi dunántúli nemesi bezerédi Bezerédj család sarja. Színnyei József – Bezerédj István. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/b-79D0E/bezeredj-istvan-bezeredi-7CA54/> (letöltés dátuma: 2021. 10. 19.).

ségről.⁴⁷ Ekkor ő volt a társulat jegyzője, indítványozója a *Gondolattár* című társulati folyóiratnak. A lap két táblából állt, amelyben mindig kellett lennie egy tiszta ívnek az új dolgozatok számára. Afféle egyesületi emlékkönyvnek számított, a benne megjelent írások tették említésre méltóvá. Az első szám azzal vonta magára az olvasók figyelmét, hogy lehozta Palóczy Tamás⁴⁸ egyik királygyalázó pamfletjét.⁴⁹

Bár a kormány gyanús szemmel nézte az egyesület tevékenységét, az országgyűlés ideje alatt nem akart ellene nyíltan fellépni, hiszen az ifjúság, mint az országgyűlés kiegészítő része, immunitást élvezett. Amíg ez a helyzet fennállt, a főispánok és a tekintélyesebb kormánypárti követek közvetítésével a fiatalok szüleit igyekeztek befolyásolni. Az ifjaknak azt rótták fel, hogy üdvözölték Wesselényit, akinek válaszát úgy megtanulták, mint a Miatyánkot.

Az új év első órájában, 1835. január 1-én a társulat 33 tagja, köztük Ormós, Vukovics, Lovassy László, Pulszky Ferenc, Kászonyi Dániel,⁵⁰ Kiss Lajos,⁵¹ Dániel Antal,⁵² Gesztessy Sándor,⁵³ Winkler Imre⁵⁴ és mások arra kötelezték magokat, hogy Széchenyi *Hitelét* véve alapul, minden erejüket a nemzetiség és az anyanyelv művelésére fordítsák, ahol csak lehet, a magyar nyelvet használják, és arra törekedjenek, hogy a művelését a nők körében is megkedveltessék.⁵⁵

⁴⁷ DJT. Visszaemlékezéseim, 1874, FO, D16, 24.

⁴⁸ Palóczy Tamás (n. a., 1810–Turin, 1866) a híres borsodi ellenzéki követ, Palóczy László (Miskolc, 1783–Miskolc, 1861) fia, aki atyja oldalán volt kancellista, emellett Szirmay István gróf követe. Az ügyvédi cenzúra letétele után, 1838-ban Borsod vármegye szolgabírája, Pest megyei birtokos. A társulat triumvirátusát Pulszkyval és Kászonyi Dániellel alkotta. A kancellisták közös másolásánál általában ő elnökölt. Fejős Imre (1989): *Az országgyűlési ifjak társalkodási egyesülete. Századok. A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata*, 123. évf. 3–4. sz. 445–446.

⁴⁹ Uo. 460.

⁵⁰ Kászonyi Dániel (Bécs, 1813–Budapest, 1886): honvéd százados, újságíró, a forradalmi eszmék harcosa. Felvidéki köznemesi család fiaként ismerkedett meg a francia felvilágosodás eszméivel. Egy évig, 1830-ban kadét volt a Radetzky-huszároknál, majd jogakadémiai hallgató Kassán. Mint országgyűlési írnok részt vett a Társalkodási Egyletben, amiért 1836-ban kizárták a közhivatalokból.

⁵¹ Komáromi írnok.

⁵² Návay László csanádi követ írnoka, Szerencsi István mellett jurátus, 1836-ban Csanád megye aljegyzője.

⁵³ Hertelendy Miksa (Buda-Pest, 1790–Bocsár, 1864) a torontáli követ írnoka, január 7-én vették fel a társulatba.

⁵⁴ Dessewffy Antal (Lubotin, 1788–Arad, 1843) a temesi követ magánírnoka. Sáros megyei származású, Temesben 1836-ban telepedett le. Itt 1848-ban fősolgabíró, nevét Radványira változtatta, 1849-ben másodalispán lett. A forradalom végén nyolc évi várfogságra ítélték. Kegyelmet kapva visszatért Sárosba, ahol Károlyi István gróf gazdasztje volt. Megírta a Margitsziget történetét.

⁵⁵ Patzner István (1895): *Id. Ormós Zsigmond emlékezete. A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulat épületének és gyűjteményeinek 1891. augusztus 29. történeti ünnepélyes megnyitása alkalmából*. Csanád-Egyházmegyei Könyvnyomda, Temesvár. 9–11.

Az ifjak „felforgató” ténykedése végül magára vonta a hatóságok haragját. Az alakulat híveit, szellemi vezéreit üldözni kezdték, majd felelősségre vonták, a társaságot feloszlatták. Államellenes tevékenysége miatt Ormós nem kaphatta meg az ügyvédi vizsga letételéhez szükséges engedélyt. Irodalmi kísérletekbe kezdett, írásműveit ezt követően a Munkácsy János által szerkesztett *Rajzolatok a társasélet- és divatvilágból*⁵⁶ című irodalmi lapban publikálhatta.⁵⁷

Ormós szabadbölcészete

Ormós mindig nagy elfogultsággal szólt műveiről, bár nemegyszer szomorúan azt is megjegyezte, hogy a szakma nem tanúsít irántuk érdeklődést. Ha talál is mecénást, és a kéziratok könyv alakjában is megjelennek, nem biztos, hogy olvasótábort is sikerül verbuválnia. Leghűségesebb támogatójának a *Temesi Lapok* bizonyult, és ez érthető, hisz az újság nagyrészt neki köszönhette létezését, ő alapította.⁵⁸ A periodika igazolta is ezt, volt, hogy több oldalon át közölte beszédeit, régészeti-művészet-történeti tanulmányait.

A Pozsonyban eltöltött életszakaszától irodalmi tevékenysége sem vonatkoztatható el, hiszen a tollforgatáshoz azokban az években kapott késztetést. Környezete, baráti köre, ismerőseinek társasága alkotásra sarkallta.⁵⁹ Az ifjú országgyűlési írnokot egyéni ambíciói is vezérelték, ösztönözték. Arról, hogy miként talált személyében hűségesebb követőre az

⁵⁶ Az irodalmi divatlap 1835-től 1839-ig jelent meg Pesten, hetente kétszer nyolc oldalon. Szabolcsi Miklós (főszerk.): *A magyar sajtó története I–III*. Budapest, é. n., I. 455.

⁵⁷ Első irodalmi próbálkozásai között említi a *Hölgyet bálban ne keress*, a *Sok baj semmiért*, a *Szegény Juratus* és a *Levéltörödékek* című írásait. Ezek mind Munkácsy *Rajzolatok* című kiadványában jelentek meg. DJT. Visszaemlékezéseim, 1876, FO, D18, 19.

⁵⁸ A *Temesi Lapokat*, Temesvár első magyar napilapját Ormós Zsigmond hazafias buzgalma hozta létre. Ő tette le az újság 10 ezer forintos óvadékát, és szintén ő toborozta össze a lap munkatársait, teremtette elő a fenntartásához szükséges összeget. Ormós Zsigmond. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*. Temesvár. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/temesvar-1A7E9/irodalom-tudomany-es-muveszet-a-bevezetest-az-irok-eletrajzat-es-a-sajtot-irta-vende-erno-tanar-az-irodalomtorteneti-tarsasag-valasztmanyi-tagja-1AE52/ormos-zsigmond-1AF13/> (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

⁵⁹ A diákság, az ifjúság reformkori szerepvállalása közismert: az országgyűlési ifjak tevékenyen alakították az 1832–36-os országgyűlés munkáját. Bekiabálásaikkal, támogatásukat vagy ellenérzésüket kifejező hangos megnyilvánulásaikkal aktív közszereplőivé váltak az addigi legígéretesebb diétának. Ezerkét százan lehettek, gyakorlatukat végző joghallgatók, vármegyei írnokok, távol levő főrendi képviselők követői. Nemcsak az üléseket figyelték, hanem az azt követő élénk társadalmi életben is részt vettek, fáklyás felvonulást szerveztek, kaszinókba jártak, klubok munkájának részeseivé váltak. Ugrai János: i. m.

ellenzéki reformpolitika, s hogy ez milyen úton indította el, milyen intézkedésekre sarkallta, a *Szabadelmű levelek*ben számol be.⁶⁰

A kéziratban is fennmaradt műben a jobbágy személyi és vagyonszükségét kimondó törvényjavaslat visszautasítását bírálja. Azt is kifejti benne, hogy a polgári átalakulás modelljét az Amerikai Egyesült Államok alkotmányában fedezte fel, ennek megfelelően „a jövő édes álmát” négy pontban foglalta össze: 1. legyen törvény előtti egyenlőség; 2. legyen közteherviselés; 3. töröljék el a hitbizományt; 4. a magyar országgyűlést helyezték át Pestre.

A szabad sajtó szükségességére ellenben nem tér ki. Magyarázata egyszerű: a gondolatok szabad áramlását szerinte csupán rendeletek, utasítások, kancelláriai és helytartótanácsi elnöki iratok korlátozzák Magyarországon, tételes törvények nem. Ebből arra következtet, hogy a cenzúrához nemcsak a hatalmon lévő idegen uralkodóház ragaszkodik, hanem maga a magyar arisztokrácia is.

Műveinek kiadásáról első nekifutásra a kolozsvári Szentiványi Mihállyal⁶¹ tárgyal. Egyszer arra kéri, beszéljen Steinnal,⁶² a könyvkiadóval, hátha felvállalja *Sidó* című regényének megjelentetését. Stein azon-

⁶⁰ Ormós Zsigmond (1976): *Szabadelmű levelek vagy demokrat lapdacsok aristocrat görcs ellen*. Közzéteszi: Benkő Samu. Bukarest. 33.

⁶¹ Más írásmód szerint: Szentiványi Mihály. A „Remény” című zsebkönyvek kiadója. Nyárádgálfalván született 1813-ban. Tanulmányait Kolozsváron végezte, ügyvédi oklevelet 1833-ban az erdélyi királyi táblán nyert. Szorgalmas látogatója volt az 1834. évi viharos erdélyi országgyűlésnek, amelynek tárgyalásairól tudósításokat szerkesztett a vármegyék számára, éppúgy, mint Kossuth Lajos Pozsonyban. Emiatt kezdték üldözni, megtagadták tőle az útlevelet, hogy külföldre távozhasson, ahol tanárrá akarta képezni magát. Falura költözött, az irodalomnak kezdett élni. Beutazta Erdélyt, érdekes úti jegyzeteit Vándor név alatt adta ki a Nemzeti Társalkodóban, amely részére több beszélyt is írt, leginkább humoros tartalommal. A „Remény” című zsebkönyv szerkesztését 1840-ben vette át, és 1842-ig folytatta. Költeményeinek, beszélyeinek nagy részét ebben publikálta. Műveit barátai, Kriza János és Kemény Zsigmond adták ki Kolozsvárott 1843-ban. Szentiványi Mihály. In: *A Pallas nagy lexikona*. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/sz-183B4/szentivanyi-18A40/> (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

⁶² Stein Jánosról van szó, aki Kolozsváron volt könyvkiadó, nyomdász és kiadó. Balmazújvárosban született 1814. szeptember 8-án, Kolozsváron hunyt el 1886. augusztus 14-én. Iskoláit a debreceni kollégiumban végezte, innen Pozsonyba, majd Kolozsvárra költözött, ahol Barra Gábor könyvkereskedésében kapott munkát az 1830-as évek vége felé. Barra korai halála után sógornője, Barráné üzlettársa lett 1842-ben. Ekkor kezdődött önálló kiadói tevékenysége az Özvegy Barráné és Stein nevű cégben. 1855-től mind a nyomdai vállalatát, mind a könyvkereskedését saját neve alatt folytatta. Mint termékeny könyv- és hírlapkiadó jelentős szerepet töltött be Erdély irodalmi fejlődésének előmozdításában. Virágzó könyvkereskedése gyűjtőhelye volt az erdélyi íróknak, értelmiségieknek. Stein János. In: *A Pallas nagy lexikona*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/s-16BBE/stein-17F0E/> (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

ban nem vállalja ezt el. A kincses városban annyit sikerül elérnie, hogy az *Erdélyi Híradó*⁶³ című lap kinevezze állandó temesvári tudósítójának.⁶⁴

Ormós különben jól ismerte Erdélyt, annak szellemi, politikai, társadalmi viszonyait, figyelemmel követte a transzszilván írók munkásságát, Wesselényit, Bölöni Farkast⁶⁵ eszményképének tekintette.⁶⁶ Nem zárkózott el a havasalföldi román értelmiségiektől sem, Gheorghe Canta-

⁶³ Kolozsvári politikai újság volt 1827–1848 között, hetente kétszer jelent meg, melléklapjai a *Nemzeti Társalkodó* (1830–1844) és a *Vasárnapi Újság* (1834–1848). 1827-ben *Hazai Híradó*, 1848. június 1-től *Kolozsvári Híradó* címen adták ki. Erdélyi Híradó 1828–1848. <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/ErdelyiHirado/> (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

⁶⁴ Ormós Zsigmond: i. m. 42. Ezzel kapcsolatban Szentiványi a következő levelet intézi hozzá Kolozsvárról 1841. május 3-án: „Kedves barátom! Az Erdélyi Híradó előhaladást pártoló nagyérdemű szerkesztője prof. Méhes Sámuel úr lapját mind inkább tökéletesebbíteni kívánván, nyilvánosan megbíza engemet, ki most azon lap számára a hazai dolgokat írom, hogy felszólítsalak téged levelező társul a Temes megyében ‘s környékében történendő mindennemű tárgyakra nézve, különösen a közgyűlésekre, melyeket te, mint hivatalbeli pontosan közölhetsz. A közlendő tárgyakat mi különben is át szoktuk önteni lapunk szelleméhez, körülményeihez, az akkori szükséghez, nyelvünkhöz stb. képest, azért levelezőinktől általában csak száraz factumot kívánunk bármily nyelvvel írva; a közgyűlésekre nézve pedig legörömbestb vesszük a jegyzőkönyvi kivonatokat, ‘s ezek mellett aztán a vitatásokat részletező, az indítványozókat ‘s kitünőbb szónokokat megnevező, a vezérnézeteket felfejtő magyarázatok is köszönettel fogadtatnak. Légy azért oly szíves, kedves barátom, ezen újabb fáradság átvételét is a jó ügyért, érettünk Erdélyiekért, ‘s érettem megtenni. A feltételeket, melyek mellett átvállalandod, nekem megírván bizalmasan, biztosítalak, hogy Méhes a Híradó kis jövedelméhez képest nem lesz szűkmarkú, vagy ha lapot kívánsz, azt is örömbest küld. Leveleidet, kivéven a bizodalmason nekem írandókat, így címezd: Professor tkts. Méhes Sámuel urnák, Kolozsvárott. Válaszodat elvárva ölel barátod – Szentiványi.” Gálos Rezső (1915): A „Remény” történetéhez. *Erdélyi Múzeum*, Új folyam, X. évf., 32. sz.1–3. füz. 107. http://epa.oszk.hu/00900/00979/00421/pdf/EPA00979_erdelyi_muzeum_1915_1-3_107-126.pdf (letöltés dátuma: 2021.09.14.).

⁶⁵ Bölöni Farkas Sándor (Bölön, 1795–Kolozsvár, 1842) utirajz- és naplóíró, műfordító, utazó és művelődésszervező, a Magyar Tudós Társaság levelező tagja. Jogot hallgat a kolozsvári királyi líceumban, majd joggyakornok Wesselényi Miklóssal, akihez ettől fogva bensőséges baráti viszony fűzi. Miután 1817–1830 között jegyzői állásokat tölt be, 1830–31-ben hosszabb utazást tesz Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Angliában és az Egyesült Államokban. Visszatérve, 1838-ban a kolozsvári színház titkára. Irodalmi pályáját műfordítóként kezdte, Kazinczy Ferenc például nagy reményeket fűzött indulásához, munkássága mégis torzóban maradt. Magyar életrajzi lexikon – Bölöni Farkas Sándor. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/boloni-farkas-sandor-74DBB/> (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

⁶⁶ Ezzel kapcsolatban Kőlcseyre is utal. DJT. Visszaemlékezéseim, 1876, FO, D18, 1.

cuzinóval⁶⁷ például baráti kapcsolatot ápolt.⁶⁸ A főrangú román ifjúval az egyik bányai fürdőhelyen⁶⁹ ismerkedett meg. Mindketten megszálottjai voltak a régészetnek és a numizmatikának, együttműködésüket semmi sem akadályozhatta meg.⁷⁰

Példaképeit, akik a kor vezető értelmiségijeit voltak, a gyakorlatban is követte: sokat írt, műveit számba venni is nehéz.⁷¹ A pozsonyi Társalkodási Egyesületben felolvasottaktól eltekintve az első, nyomtatásban is megjelent munkái a *Rajzolatok a társasélet- és divatvilágból* című vegyes tartalmú lapban kaptak helyett.⁷² Így 1835-ben a tréfának nevezett *Hölgyet bálban ne felejtis*, a *Sok baj semmiért* című humoreszk, a *Szerény jurátus* és a *Levéltörödékek Pozsonyból*.⁷³ A *Bujdosó lengyel* című novella ugyanezen kiadvány oldalain jutott el az olvasókhoz 1840-ben.

Első regénye, a *Véres bosszú* egy évvel később Temesváron látott napvilágot.⁷⁴ Szintén 1841-ben *Halálos büntetés* címmel az aradi Jelenkor hasábjain közölt írást. Az 1844-ben megjelent novellája, *A napló titkai* kiadatlan maradt. A forradalomra való visszaemlékezéseit hat kötetben jelentette meg 1850-ben, *Múlt idők és viszonyok* címmel. Börtönélményeit a *Fogolyélet a bástyában* című ötfelvonásos színművében dolgozta fel. Egy 1852. évi gyilkosságról a *Bűnvád* című értekezésében fejtette ki véleményét. *Az emlékkönyv rejtelve* című, 1853-ban írt vígjátékát kézirat őrzi. Ugyanebben az esztendőben újabb novellája is született *A hála kötelezett* címmel. A *Spadille, Manille és Paszta* egy 1854-es keltezésű kétfelvonásos darab, amelyről utólag megfeledkezett a drámairodalom. Fiók-

⁶⁷ Gheorghe Grigore Cantacuzino herceg 1832-ben született Bukarestben. Román vajdák, a Cantacuzino bizánci császárok és Constantin Brâncoveanu (1654, Brâncoveni – 1714, Konstantinápoly) egykori uralkodó leszármazottja. Bukarestben és Párizsban tanult, jogi diplomát szerzett. Szabadkőművesként részt vett abban a mozgalomban, amely Alexandru Ioan Cuza (1820, Barlád – 1873, Heidelberg) eltávolításához vezetett. Volt Bukarest polgármestere, többször miniszter (belügy, közmunka, igazságügy) és kétszer (1899–1900 között, illetve 1904-től 1907-ig) miniszterelnök.

⁶⁸ Ormós Zsigmond: i. m. 29.

⁶⁹ Megismerkedésük legvalószínűbb helyszíne Buziásfürdő, ahol Ormós Zsigmondnak háza és birtoka is volt, de lehet Herkulesfürdő is. DJT. Visszaemlékezéseim, 1874, FO, D16, 41–43.

⁷⁰ DJT. Visszaemlékezéseim, 1876, FO, D18, 8.

⁷¹ Erről bővebben: uo.

⁷² Írásműveit egy másik dolgozatban ismertetem részletesebben.

⁷³ Vö.: 57. lábjegyzet.

⁷⁴ Ennek kapcsán ezt írja neki Szentiványi 1840. december 4-én: „Regényedből megjelenése előtt egyik könyvárus sem akar rendelni. De az én rovásomra 10 példányt az előfizetettekkel bízást küldj ide. Ha darabod kapós lesz, a könyvárusok szokásuk szerint azonnal újra példányokat fognak kérni. Reménypéldányokkal ígéretem szerént a szorgalomkocsi utján azonnal fogok neked kedveskedni. Újra meg újra bocsánatot esdek nyíltságomért, őszinte barátod – Szentiványi.” http://epa.oszk.hu/00900/00979/00421/pdf/EPA00979_erdelyi_muzeum_1915_1-3_107_-126.pdf. Dr. Gálos Rezső (1915): A „Remény” történetéhez. *Erdélyi Múzeum*, Új folyam, X. évf., 32. sz., 1–3. füz. 107. (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

ban maradt *Az újonchelyettes* című kétrészes regénye is, amiként az 1856. évi *Kölcsey Ferenc emléke* vagy a németországi utazásainak tanulmányoszerű összefoglalója, a *Műelvezetek Münchenben*.

A fentiekkel ellentétben *A Banya-sziklája* című korrajz két kötetben jelent meg. Könyvespolcra került 1859-ben az *Adatok a művészet történetéhez* című kötete is: a kiadvány összegyűjtött elmélkedéseit tartalmazza. Tárcatöredékei, amelyekben velencei élményeit osztotta meg az olvasóval, a *Delejtűben* szorítottak maguknak helyet. Emellett 1860-ban a *Pesti Napló* művészeti közlemények rovatában, valamint az *Akadémiai Értesítőben* is közölt. Cornelius Péterről szóló székfoglalóját is kinyomtatta egy füzetecskében 1863-ban, majd 1866-ban német nyelven is megjelentette Berlinben. Szintén önálló anyag az 1862-ben kiadott *Fóth művészei szempontból* című tanulmánya. Egy évvel később, 1863-ban lenyomatot készített *A Széchényi Szobor és a szobrászat realizmusa* című cikkéről, amit először a Koszoróban publikált folytatásokban. A *Magyar hon műtörténelmét* viszont nem sikerült befejeznie, ezért ez kéziratban őrződött meg az utókor számára.

A herceg Eszterházy Képtár műtörténelmi leírását 1865-ben egyetlen kötetben jelentette meg Pesten, *A korbely példányképe Brauwer Adorján* című elbeszélését és a *Roma Catacombái-t az Arad* című hírlapban olvashatták az érdeklődők. Az 1865. év egyébként is termékeny volt számára. *A Kupeczky ismertetéséhez* (kézirat), az *Olaszországi utazásaim* (kézirat), a *Régi falképeink* (kézirat), *A Magyar Nemzeti Múzeum képei* (befejezetlen, kézirat), a *Vázlatok a művészet köréből* (Koszorú), *A festészet határai – vázlatos elmélkedés* (kézirat) egymás után keletkeztek.

A Pesti Naplóban 1866-ban cikkezett újból, publicisztikájában olaszországi benyomásait fogalmazta meg. Raffaello Sanzio (vagy Santi) reneszánsz olasz festő és építészről írt *Urbinoi Santi Rafael* című életrajzát és a *Pompeji romjai* című esszét 1867-ben írta meg. Egy ízben, 1869-ben Murányi Ignácról is megemlékezett, egy évvel később pedig a Zsidovinnon talált leleteket elemezte a *Régészeti Közleményekben*. Életrajzainak sorát 1872-ben a Giorgione Barbarelli di Castelfrancó-é, 1874-ben pedig az Engel József gyarapította. Utóbbi publikálására csupán a *Pesti Napló* vállalkozott. Műgyűjteményének katalógusát 1874-ben szerkesztette meg. Olaszországi kirándulásainak ismertetéséhez 1880-ban tért vissza, de nem utoljára. Az *Árpád kori művelődésünk története* 1881-ben kapott könyvformátumot.

Visszaemlékezései 1885–1888 között jelentek meg három kötetben. Az első rész, *Az Olaszországban tett utazások leírása – Velence* német fordítását 1886-ban vehették kézbe az olvasók. Míg a második részben a Kupeczky János életére, festői munkásságára vonatkozó kutatásait somlázta, az utolsóban műgyűjteményének leltárát, annak részletes leírását közölte.

Az *Árpádkori művelődésünk történetét* 1881-ben a budapesti Franklin testvéreknél saját költségén adta ki, megírására szabad estéit használta fel. A mű kiválóan szemlélteti, mennyire könnyedén tette magáévá a történetírás eszmei és módszertani vívmányait. Nagy érdeme, hogy lapjain a történelmet egységes folyamatként értelmezte, a magyar múltat beleillesztette Európa műveltségének egészébe.⁷⁵

Az ötszáz példányban megjelentetett, 558 oldalas műnek a sajtóban is kedvező volt a visszhangja.⁷⁶ A *Pesti Napló* március 9-i száma például nagyérdeműnek nevezte, a szerzőt pedig, az október 9-i kiadásban, a politikai élet egyik kiválóságának. A kötetten egyetlen baj akadt. Miután befizette az Athenaeum Kiadó által kiszabott 500 forintot, a cég nyomtatási összköltségként 912 forint 82 krajcárt követelt tőle.⁷⁷ Fel is háborodott ezen, túl sok választási lehetőség azonban nem volt: le kellett pengetnie a kért összeget.

Említést érdemel az a konfliktus is, amely Temesvár-monográfiája ürügyén bontakozott ki Pesty Frigyes⁷⁸ és közte. A szükségesnek vélt könyv megírására Ormós, aki ekkor még csak alispáni tisztséget töltött be, Pestyt kérte fel.⁷⁹ A bánági származású történész hosszú ideig kereste a kibúvókat, végül beadta a derekát.⁸⁰ Egy évvel később, amikor a tanulmány létrejöttét szorgalmazó mozgalom már némi tőkével is rendelkezett, Pesty levélben közölte a megbízójával, Ormóssal, hogy a négy kötetesre tervezett alkotásért cserébe tíz forint tiszteletdíjra számít, és fenntartja a mellékelt rajzok, metszetek külön javadalmazásának jogát. Ugyanakkor reményét fejezte ki az iránt, hogy a megye állni fogja a nyomdaköltséget. Utánaszámolva a kiadásoknak, Ormós kénytelen volt sajnálattal megállapítani, hogy a 30 ezer forint meghaladja fizetőképességüket, ezért a régóta tervezett, sokak által várt monográfiát nem tudják kiadni. Visszalépésüket Pesty úgy értelmezte, hogy megrendült ben-

⁷⁵ Ormós Zsigmond: i. m.; DJT. Visszaemlékezéseim, 1881, FO, D26, 4.

⁷⁶ DJT. Uo. 25.

⁷⁷ Uo. 25.

⁷⁸ Pesty Frigyes történész 1823-ban született Temesváron. Különösképpen Dél-Magyarország történetével foglalkozott. 1870-ben és 1872-ben az ország nyilvános levéltárainak felkutatására kapott engedélyt a belügyminisztériumtól. A hazai archívumokon kívül 1871-ben a bécsi császári titkos levéltárban, a császári udvari kamarai, a császári belügyminisztériumi és az udvari kancelláriai levéltárakban dolgozott. A vatikáni, majd a bajor királyi országos levéltárban 1884-ben kutatott sikerrel, páratlan oklevélgyűjteményt létesített. Előbb Temes megye, majd Krassó vármegye is őt bízta meg monográfiájának megírásával. Pesty Frigyes. In: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/p-9E91B/pesty-frigyes-A095A/> (letöltésdátuma:2021. 09. 14.); DJT. Fondul Personal Pesty Frigyes (FP), 1877, D3, 5–11.

⁷⁹ DJT. Visszaemlékezéseim, 1877, FO, D26, 8.

⁸⁰ DJT. Visszaemlékezéseim, 1878, FO, D22, 28.

ne a bizalmuk, lenézik őt. Ormós is sértésként fogta fel Pesty replikáját. Kapcsolatuk megromlott, sőt felbomlott.

Kézirataiban arról is beszámol 1876-ban, hogy Munkácsy felkérte, „fesse meg” lapja⁸¹ számára az országgyűlési követek közül Balogh, Beöthy⁸² és Deák⁸³ arcképeit.⁸⁴ Az érintettek ellenállása miatt a háromból végül csak a Beöthy Ödöné készült el. Az elvégzett munkáért Ormós tizenöt pengőt kapott.

Az irodalom mellett a zene is foglalkoztatta. A kor egyik legfelkapottabb szerzője, Wagner muzsikájáról többször is írt, nem mindig dicsérő hangnemben. Egyszer például teljesen elmarasztalja: „A dallamos zenét szeretem hallgatni, az avatlan laikus létemre oly zenéért, mely a hallásra kellemesen nem hat, nem tudok lelkesedni. Az étel azért van, hogy a testet táplálja, a képzőművészet a szemre kell, hogy kellemesen hasson. [...] a zeneművészet egyetlen feladatát abban találom, hogy a hallást kielégítse, mit csak melódia által lehet elérni. Wagner hibája az, hogy a zenéjében a melódia hiányzik. A Walkür chorus [...] felkiáltásai macskazenére emlékeztetnek, s a magán és kettős dalok untattak, fárasztók voltak dallamosság nélkül. A híres opera közben azon elhatározásom jutott eszembe, amelyet Nápolyban a Vezúvra felmászásom sokféle nehézségei után a hegytetőről a felülmúlhatatlanul szép vidékre lenézésem közben ajkaimról kiejtettem. »Mily szép, mily elragadó! De elég ebből egyszer!«”⁸⁵

A francia művészetről, közművelődésről is van véleménye, bár francia műalkotásokat nem gyűjtött. Ilyennek látta a gallokat: „A francia nemzetet a jelenkor nemzetei között az elsőnek tartom, de azért nem vagyok elfogulva, és őszintén kijelentem, miszerint a francia jelenkori művészek

⁸¹ Munkácsy János már említett Rajzolatok a társas élet- és a divatvilágból című lapjáról van szó, amelybe Ormósnak közéleti szereplők életrajzát kellett megírnia.

⁸² Beöthy Ödön (1796, Nagyvárad–1854, Hamburg), „az öreg Bihar”, ahogyan nevezték, Ormós Zsigmond jó barátja.

⁸³ Deák Ferenc (1803, Söjtör –1876, Budapest), a haza bölcse.

⁸⁴ DJT. Visszaemlékezéseim, 1876, FO, D22, 29. Jóval korábban Munkácsy János a következőket írta neki: „Pest, martius’ 13dikán 835. / Kedves barátom! Kérésem kegyedhöz rövid, ha rövid időn szíves lesz teljesíteni, általa – bár most is lekötöztetted vagyok, – eddigi tartozásimat még inkább nevelni fogja. Szerezze meg édes barátom Balogh Jancsi, Beöthy’ s Deák Ferkó’ képmását számomra. Lehet, hogy talán megvannak, ellenkező esetben szerezzen egy biztos kezű képíró’t s ezer a’ mód őket lemásoltatni csupán krétával vagy tussal. Ez esetben legyen olly szíves, alkudja-ki a’ művészt, írja-meg s járandó díját azonnal meg fogom küldeni. Megnyugtató választ kérve, fogadja ez úttal eddigi szíves munkálásaiért forró köszönetem! Kegyed utolsó levelét most várom censura alól, – nem tudom ha nem vet-e erre is keresztet, mert pap a Censorom, s már egy levelét kegyednek megkeresztelé. Szíves barátságát kérve, ennek viszonos érzelmeivel vagyok Kegyed’ hű tisztelője / Munkácsy János.” Dr. Gálos Rezső (1914): Munkácsy János négy levele. *Irodalomtörténeti Közlemények, XXIV. évf., 1. sz.* 100–103. http://epa.uz.ua/00000/00001/00102/pdf/ITK_00102_1914_01_100-103.pdf (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

⁸⁵ DJT. Visszaemlékezéseim, 1876, FO, D19, 62v.–63.

elődeik, Le Brun,⁸⁶ Rigaud⁸⁷ [...] példáin indulva a művészeket divatcikké alacsonyították, hogy a világ uralmát a francia iránynak megnyerjék.”⁸⁸

A másodosztály utasai

Bár a franciákat meglehetősen hanyagolta, a legkeletibb „latinokat”, a románokat igyekezett minél jobban megismerni, mind a szűkebb környezetében élőkét, mind a távolabbiakat. Talán ez az oka, hogy az Óromániába tett látogatása alatt készült feljegyzéseit külön dossziéba rendezték a Temes megyei levéltárban.⁸⁹ Útleírásai olvasmányosak, mozgalmasak, izgalmasak, hiszen a Balkán megannyi vonását magán viselő világot egzotikusnak találta, mondhatnók, kereste és meg is lelte benne a török elemet.

Bukarestbe vezető útjának első megállóhelye Orsova volt. Itt felkereste azt a kápolnát,⁹⁰ amit az 1848-ban idemenekített magyar koronázási jelvények és a szentkorona egykori rejtékhelye felé emelt az utókor.⁹¹ Ezt követően a szisztovói béke⁹² által török kézre került Ada Kaleh⁹³

⁸⁶ Charles Le Brun / Lebrun (Párizs, 1619 – Párizs, 1690) XIV. Lajos első festője, a korabeli művészeti élet irányítója. Részt vett a képzőművészeti akadémia megalapításában, amelynek 1663-ban igazgatója lett. Szobrokat, bútorokat, iparművészeti tárgyakat is tervezett, remek portréfestő és szakrajzoló hírében állott. Műhelyében számos híres festő tanult. Charles Le Brun (Lebrun) francia festő és dekorátor. http://www.irodalmiradio.hu/femis/muveszetek/4muveszek/l_menu/lebrun.htm (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

⁸⁷ Hyacinthe Rigaud (Perpignan, 1659 – Párizs, 1743) édesapja korának egyik legjelentékenyebb portréfestője. Dekoratív külsőségekkel és biztos jellembrázolással jelenítette meg a francia udvar és az arisztokrácia tagjait, többek között a Napkirályt, 1733-ban rektora lett a párizsi akadémianak. Hyacinthe Rigaud francia festő. http://www.irodalmiradio.hu/femis/muveszetek/4muveszek/r_menu/rigaud.htm (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

⁸⁸ DJT. Visszaemlékezéseim, 1876, FO, D19, 64.

⁸⁹ DJT. Visszaemlékezéseim, 1879, FO, D24, o. n.

⁹⁰ Uo. 2.

⁹¹ A koronázási jelvényeket 1849. augusztus 23-án ásta el Szemere Bertalan és a kormánytagok egy csoportja az akkori országhatárhoz közeli Orsova közelében. A korona, a kard, a palást és a többi jelvény négy évig rejtőzött a föld mélyén. Tarján M. Tamás: Föld alá kerül a Szent Korona. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1849_augusztus_23_fold_ala_kerul_a_szent_korona/. (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

⁹² A szisztovói osztrák–török békét 1791. augusztus 4-én írták alá az 1790. szeptember 23-án Gyurgyevóban (Giurgiu, Havasalföld) megkötött kilenc hónapos fegyverszünet befejezéseként II. (Habsburg) Lipót császár megbízottai, Esterházy Ferenc gróf és Herbert-Rathkeal báró III. Szelim szultán képviselőivel. Szisztovói béke, 1791. aug. 4.: osztrák–török béke. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/S/szisztov%C3%B3i%20b%C3%A9ke.html> (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

⁹³ Az Orsovától csaknem 3 kilométerre fekvő a l-dunai sziget már nem létezik. A román-jugoszláv Vaskapu I. vízerőmű gátjának építése idején, 1972-ben került víz alá, miután

múltjánál időzött.⁹⁴ Majd Szörénytornyán állt meg, a gyorsan emelkedő, fejlődő kereskedelmi központban, amit jelentős római kori erődmaradványai miatt is csodált. Gyurgyevóba⁹⁵ hajóval ment, első osztályon, néhány utas társaságában. Ezek többsége németül beszélő kereskedő volt, akikhez Nyugat-Európából hazatérő, egymással franciául társalgó románok csatlakoznak. Bár a kíváncsiság átvitte a másodosztályra, az ottani zsibongó tumultus nem nyerte el tetszését.

„A másodosztály utasai nagyobb változatosságot mutattak: török férfiak és fedett arcú nők kiterített szőnyegen keresztbe vetett lábakkal üldögéltek egy csoportban. Keleties öltözetű bojárok kiterítve feküdtek a tetőzet nélküli hajón. Zsidók és egyéb tisztátalan népségek ronda battyúik közt üldögéltek, vagy idogáltak a hajó kábitájában. Ismeretség kötésére kedvünk e társaságban nem volt, ezért Neufert Ernő Donau Führer című könyvét kezünkbe véve magyarázgattuk magunknak a jelenségeket, amelyek a hatalmas folyam két oldalán szemünkbe tűntek” – foglalja össze tapasztalatait.⁹⁶

„Megléhetősen primitív állapotokat találtunk” – jegyezte meg Gyurgyevó kapcsán. Ismerősöket az indóház kocsmájában szerzett megléhetősen gyorsan.⁹⁷ A lokáltulajdonosokat galíciai zsidó házaspárként írja le, akik bár háborognak a román hatóságok által hátráltatott emancipáció miatt, tudtára adják vendégüknek, hogy Romániában a vendéglősök, az iparosok és a kereskedők vagy németek, vagy magyarok, vagy izraeliták, de jellemzően nem románok. A következő állomáson, Rustyukban,⁹⁸ a 40 ezer lakosú bolgár városban két temesvári kereskedővel is összetalálkozott.⁹⁹ A kalmárok jobb szerencse híján kötöttek ki a Duna-parti kikötőben, ahol „rossz kövezetű, piszkos utcák, törökös könnyű házak, fabó-dék hosszú sora” alkotta a látnivalót.

Bukarestben a fejedelmi udvar festője, a kolozsvári születésű Szathmáry Pap Károly¹⁰⁰ fogadta és kalauzolta. Javaslatára a legjobb szállóban, a

az első világháború idején visszakérült a Monarchiához, majd népszavazás útján Romániához csatolták. Nánay Mihály: Vaskapu – Elárasztott múlt. <https://rubiconintezet.hu/project/vaskapu-elarasztott-mult/> (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

⁹⁴ DJT. Visszaemlékezéseim, 1879, FO, D24, 3.

⁹⁵ Ma Giurgiu Munténia déli részén.

⁹⁶ DJT. Visszaemlékezéseim, 1879, FO, D24, 3v.

⁹⁷ Uo. 6v.

⁹⁸ Rusze (Ruse) a Duna jobb partján, Gyurgyevóval (Giurgiu) szemközt található.

⁹⁹ DJT. Visszaemlékezéseim, 1879, FO, D24, 5v.

¹⁰⁰ Szathmáry Pap Károly (Kolozsvár, 1812 – Bukarest, 1887) festő, grafikus, fényképész. Kolozsvárott, Bécsben és Itáliában végzett művészeti tanulmányok után Erdélyben működött, táj-, város- és életképeket rajzolt, 1843-tól a havasalföldi fejedelmi udvar festője és fényképésze lett. Miklós orosz cár és a török szultán részére is dolgozott. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szathmary-pap-karoly-77DE8/>. Szathmáry Pap Károly. In: *Magyar Életrajzi Lexikon*. (letöltés dátuma: 2021.09.14.).

Daciában bérelt szobát, de hiába, mert a román főváros nem bővölte el szépségével, sőt egyhangúnak, unalmasnak találta. Meg is jegyezte: „a kávéházak üresek, s az egyetlen színházban előadások nincsenek”.¹⁰¹ Párizsra csak a fényűzési cikkekkel teli boltok emlékeztették. A szegényes növénykert, a sugárúti rozzant épületek egészen mást juttattak eszébe: „A bérkocsisok nem a lassú párizsi, hanem inkább a pesti és a bécsi bérkocsisok szokásait utánozzák: sebesen hajtanak és ügyesen.”¹⁰²

A bukaresti múzeumban, amely három helyiségből állt, August Treboniu Laurian¹⁰³ fogadta. Ormós tudta róla, hogy beszél magyarul, de mivel túlságosan büszkének és dacosnak találta, németül társalgott vele. A gyűjtemény se varázsolta el, a régiségárban kiállított vasaskőfalvi kinceseken kívül semmi sem nyerte el a tetszését, sőt kifogásolta, hogy hiányoznak a tárgyleíró feliratok, címkék.

„A bojárok tehetős románok, hazafias közcélokra nem igen áldoznak, hanem a helyett vagy állandóul Párizsban laknak, vagy legalább a nyári évad alatt külföldön tartózkodva költekeznek” – írta felháborodottan. A nagy numizmata, Dimitrie Strurdza¹⁰⁴ pénzügyminiszter, akit többször is felkeresett az irodájában, volt az egyetlen, akiről pozitívan nyilatkozott.¹⁰⁵ „Gyűjteményét az akadémiának ajándékozta, s így hazája azon kevés férfiaihoz tartozik, kik nem csak szóval, hanem tettel is a közműveltség előmozdításán fáradoznak.”¹⁰⁶

Mihail Kogălniceanu¹⁰⁷ műgyűjteményének leírása után ismét a közéletre tereli a szót és a figyelmet, visszatér a bukaresti lakhatási körülmények, kulturális viszonyok ecseteléséhez. Bíráló hangon ír, de valóságghű megállapításokat tesz, amelyek hihetőségét számos tőle független

¹⁰¹ DJT. Visszaemlékezéseim, 1879, FO, D24, 8.

¹⁰² Uo. 9v.

¹⁰³ Eredeti nevén Augustin Trifan (Újegyház, 1810 – Bukarest, 1881), az 1848-as erdélyi forradalom egyik vezéralakja, a román akadémia alapítója. Nicolae Bălcescuval közösen adta ki az első román történelmi folyóiratot. August Treboniu Laurean. <https://www.icr.ro/pagini/august-treboniu-laurian> (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

¹⁰⁴ Dimitrie Alexandru Sturdza-Miclăuşanu (Jászvásár, 1833–Bukarest, 1914) román államférfi, Alexandru Ioan Cuza herceg személyi titkára. Münchenben, Göttingenben, Bonnban és Berlinben tanult. A tudományos akadémia titkáráként részt vett számos emlékirat, történelmi dokumentum megjelentetésében. Stan-Ţurcanu, Nicoleta: Dimitrie A. Sturdza, istoric, publicist și secretar general al Academiei Române. https://www.academia.edu/40071732/Dimitrie_A_Sturdza_istoric_publicist_%C8%99i_secretar_general_al_Academiei_Rom%C3%A2ne (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

¹⁰⁵ Nem véletlenül, hiszen a román Nemzeti Liberális Pártnak volt a híve és elnöke, a szabadelvűség képviselője. A tudományos akadémia elnöki tisztét is ő töltötte be 1882 és 1884 között.

¹⁰⁶ DJT. Visszaemlékezéseim, 1879, FO, D24, 14–16v.

¹⁰⁷ Román történész, író, újságíró, politikus. Fontos szerepet játszott az 1848-as forradalomban és a Román Fejedelemségek egyesítésében. Egy ideig miniszterelnök volt, aztán külügyminiszter lett. Az orosz–török háború után ő kiáltotta ki a román királyság függetlenségét, amelyet 1878-ban a berlini szerződésben ismertek el.

kordokumentum is megerősíti: „Míg Párizst a nagyszerűség, addig Bukarestet a kisszerűség jellemzi”; „Bukarestnek egyetlen utcája sincs még kiépítve”.¹⁰⁸

Egyáltalán nem meglepő, hogy az ott élő, külföldi magyarokat is szóba hozza: „Magyarhonból igen sokan tartózkodnak a román fővárosban. [...] A szíjgyártók, csizmadiák és asztalosok mind magyarok. [...] A szolgák erdélyiek, többnyire székelyek, miután románok cselédekül el nem szegődnek.” Később hozzáfűzi: „Bukarestben napszámos munkára emberek nemigen találhatóak.” Úgy látja, a Dâmbovița-parti városban nem csak a közügyek, de a színészet, a művelődés sem talált pártfogókra: „A színházat csak olasz, vagy francia előadásokra nyitották meg, s az akadémia az irodalomnak érezhető lendületet nem nyújt.”

Bukarestből május 25-én indult vissza Temesvárra. Útja szegényes falvak, szalmával fedett viskók, leperzselt földek, be nem fásított vidékek, kipusztított erdők mellett haladt el. Amikor mindezeket összefoglalja, nem a rosszindulat vezérli, inkább az együttérzés. Ezt azok a levelek is alátámasztják, amelyeket bizonyos köztisztelőben álló személyektől kapott. Gáll József 1889 májusában például a következőképpen fogalmaz hozzá intézett soraiban: „a megye lakossága iránt vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül egyenlő jóindulattal viseltettél.”¹⁰⁹ Ugyanebben az évben a buziásfürdői választókerületben egy románul is beszélő szabadelvű jelöltet támogatott.¹¹⁰ A románok ügyét empátiából, emberségből karolta fel. Rác Athanáz¹¹¹ alispán 1874 augusztusában keltezett levelében így fogalmaz: „Mondád, hogy a román nem csak nem gyűlöli a magyart, hanem, hogy egy jó nép, mely csendes, békés és előljárója iránt tisztelettel viseltetik.”¹¹²

¹⁰⁸ DJT. Visszaemlékezéseim, 1879, FO, D24, 18v.–19.

¹⁰⁹ DJT. Visszaemlékezéseim, é. n., FO, D350, 13v.–14.

¹¹⁰ Uo. 7.

¹¹¹ Rác Athanáz (Lippa, 1821–Temesvár, 1891) Temes vármegye tisztelőbeli ügyésze, majd táblabírója. A szabadságharc után szintén Csákván járásbíró, majd helytartósági titkár. Ezt követően Krassó–Szörény vármegye alispánjává nevezték ki. Erről a tisztségéről 1865-ben köszönt le, majd ügyvédi irodát nyitott Temesváron. 1878-ban a moravicai kerületben választották meg képviselőnek a szabadelvű párt színeiben, 1880-ban Temes vármegyében lett alispán. Bár négy év múlva leköszönt, a kisbecskereki választók háromszor egymás után szavaztak neki bizalmat, hogy legyen a kerületük képviselője. Rác Athanáz. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*. Temes vármegye. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/temes-varmegye-19AF7/irodalom-tudomany-es-muveszet-irta-vende-erno-tanar-az-irodalomtorteneti-tarsasag-valasztmanyi-tagja-1A0C3/racz-athanaz-1A185/> (letöltés dátuma: 2021. 09. 14.).

¹¹² DJT. Visszaemlékezéseim, 1877–1888, FO, D568, 24.

Ormós Zsigmond szavainak, tetteinek igazságában jómagam sem kételkedem, szellemi és tárgyi hagyatéka, amelynek napjainkban is helye, szerepe, üzenete van, őt igazolja. Befejezésül szükségesnek tartom megjegyezni, hogy tanulmányom egy készülő nagyobb írásmű része, amelyben teljes életpályáját kívánom bemutatni, művelődés- és eszmetörténeti vonatkozásaival együtt.